

מדעי הרוח ככלי לחינוך מחדש: האם האמריקנים הצליחו 'לתקן' את השקפותיהם של שבויים גרמנים במלחמת העולם השנייה?

רון רובין, אקדמיה בין גדרות תיל: חינוך מחדש של שבויים גרמנים בארצות הברית במלחמת העולם השנייה, מאנגלית: מיכאל אלעזר, החברה ההיסטורית הישראלית ומאגנס, ירושלים תשפ"א, עמ' 276

דני אורבך

האמונה שלפיה שכנוע רציונלי יוכל להוביל בני אדם תועים מהחושך אל האור שזורה בתרבות המערב המודרנית החל בפילוסופים של הנאורות וכלה בזרמים אינטלקטואליים חזקים במאה ה-20. במחקרו המעמיק, החשוב והמרתק על שבויים גרמנים שנכלאו בארצות הברית במהלך מלחמת העולם השנייה מראה רון רובין, פרופסור להיסטוריה אמריקנית מאוניברסיטת חיפה, שהאמונות האלה עמדו ביסוד תוכניות שאפתניות 'לחנך מחדש' את שבויי המלחמה הגרמנים, לעקור מהם את הנאציזם ולהפוך אותם לאזרחים דמוקרטיים מועילים בגרמניה החדשה, הפוסט-היטלראית. בעקבות המערכה בצפון אפריקה ב-1943 החלו להגיע לארצות הברית שבויים גרמנים ואיטלקים (ובמידה פחותה – יפנים) רבים, ואלו הועסקו בעבודות חקלאות בדרום ארצות הברית במטרה לרכך את המחסור בכוח עבודה מקומי שנשלח לחזית.

כדרכם של מחנות שבויים, ניהלו האסירים עצמם את חיי השגרה בין גדרות התיל, ומפקדי המחנות האמריקנים ראו בדאבון לב שהשגרה הנאצית משחזרת את עצמה בתוך המחנות, לרבות אינדוקטרינציה אידאולוגית ופיקוח מצד קצינים נאצים וסוכני גסטפו למיניהם. כל עוד הוסיף ממשל רוזוולט להאמין שגרמניה היא מדינה חולה וחסרת תקנה, מעוז נאצי שיש לשבור ולרסק מהיסוד, הפופולריות של האידאולוגיה הנאצית בקרב השבויים אומנם נתפסה כמצערת אך בלתי נמנעת. אולם לקראת סוף המלחמה, כאשר הממשל החל לרכך את יחסו לגרמניה ולקום תוכניות לשיקום וליקום חזרה של הנאצי, היה הגיוני לחשוב שכדאי גם לשקם את שבויי המלחמה באותו האופן. בפרקי הספר רובין מתאר את הדרך שבה הצבא העסיק חבורה של אקדמאים מדיסציפלינות שונות של מדעי הרוח ואת שיתוף הפעולה שלהם עם שבויים גרמנים אנטי-נאצים כדי 'לחנך מחדש' את יתר השבויים. מכיוון שאמנת ז'נבה אסרה על אינדוקטרינציה של שבויי מלחמה, האמינו אנשי רוח אלו

דני אורבך

שיוכלו להפוך את ליבם של השבויים הגרמנים אם רק ישחזרו במחנות את אוירת הקמפוס האמריקני, ילמדו אותם ספרות וטקסטים קלאסיים, ויציגו בפניהם את הדמוקרטיה ואת אורח החיים האמריקני. הדגש בתוכנית הלימודים היה על הפרגמטיות האמריקנית, אומנות הפשטה, שנתפסה כבסיס לדמוקרטיה. חרף התנגדותם של ספקנים בממסד הצבאי, לרבות חלק ממפקדי המחנות, התוכנית התפשטה במהירות, ובשיאה כללה כמה אלפי שבויים, בין בתי הספר שפעלו במחנות ובין בסמינרים מזורזים לדמוקרטיה (בני שישה ימים) שהוקמו לקראת החזרתם של השבויים למולדת ב־1946.

כבר בהקדמה לספר רובין מתייחס לתוכנית בביקורתיות רבה, וטוען שוב ושוב שהיא הייתה כישלון חרוץ מתחילתה ועד סופה. יש לו כמה הסברים לכך. ראשית, האינטלקטואלים שהיו אמונים עליה היו חוקרים מדרג שני, הזיבורית של האקדמיה האמריקנית. רובם לא הכירו את גרמניה, תרבותה ושפתה באמת, ורק מעטים היו אינטלקטואלים בעלי חשיבה מקורית וראויים לשמם. המומחים הבכירים לענייני גרמניה בארצות הברית, מבהיר המחבר, גויסו לתוכניות חשובות יותר של מודיעין ולוחמה פסיכולוגית. שנית, השבויים הגרמנים ששיתפו פעולה עם התוכנית, והיו אמורים לתווך בין המחנכים האמריקנים לקהל הרחב של השבויים, השתייכו למיעוט האנטי־נאצי בחברה הגרמנית, ולכן נחשבו לקבוצת שוליים בעיני רוב חבריהם למחנה. רובין מציג אותם כטיפוסים תמהונים ומנותקים, אינטלקטואלים מיוסרים שהתקשו לתקשר עם חיילים גרמנים אחרים. אטימות זאת משתקפת בעיקר בפרק החמישי, שבו רובין דן בעיתון שהוציאו אותם שבויים אנטי־נאצים – 'הקריאה' (*Der Ruf*) שמו, ומראה עד כמה היה אינטלקטואלי, כתוב בסגנון מפותל והנושאים שבהם עסק לא רלוונטיים לקהל השבויים הרחב. עורכיו, מעין קריקטורה של אינטלקטואלים גרמנים יהירים, סירבו להכניס פנימה כתבות על ספורט וכלכלה, נושאים פופולריים להפליא אצל גרמנים צעירים, כדי לא להוריד את רמת העיתון. מחקרי היסטוריה אוראלית שרובין מצטט מראים שרוב השבויים לא טרחו לפתוח את *Der Ruf* אפילו פעם אחת, ולעיתים קרובות אף לא ידעו על קיומו.

'פרויקט ספרי המופת המתורגמים', יוזמה נוספת של המחנכים האמריקנים במחנות, היה מנותק באותה מידה. אותם מחנכים, שלא הפנימו את עקרונות התעמולה הבסיסיים שגבלס (למרבה האירוניה) עמד עליהם, מיאנו להבין שתעמולה טובה חייבת לבדר. לכן, הם סירבו להגיש לקהל השבוי שלהם ספרים קלילים, וניסו לכפות עליו כתבי הגות כבדים. היוצאת מן הכלל הזו הייתה תוכנית הסרטים, שאומנם לא היתה נקייה משיקולים חינוכיים, אך בכל זאת הציגה לפני השבויים יצירות מברורות, וזכתה לפופולריות יוצאת דופן בקרבם. בעיה נוספת, שרובין מתאר באחד מהפרקים הטובים ביותר בספר, היא שינוי הכיוון האידיאולוגי של רשויות הצבא האמריקני החל מקיץ 1945. אם שנה קודם לכן נחשבה ברית המועצות לבעלת ברית, והצבא אף הורה לא להפלות קומוניסטים במדים כל עוד נאמנותם למפלגה אינה חותרת תחת מחויבותם למדינה, הינה חודשים אחדים לאחר תום

ביקורות ספרים

המלחמה הפכה ברית המועצות לאויב של ממש. בעוד אירופה מידרדרת למלחמה הקרה, החלו הרשויות האמריקניות בגל טיהורים ורדיפות של קומוניסטים, תהליך שהסתיים ב'ציד המכשפות' המפורסם של הסנטור מקארתי. רובין עומד על האופן שבו רדיפת הקומוניסטים חתרה תחת ההיגיון של פרויקט 'החינוך מחדש' כולו, מפני שחלק מהמורים מצאו עצמם תחת מתקפה מצד צייד קומוניסטים למיניהם, וגם מפני שהאווירה החדשה הגבילה את מאגר הספרים והסרטים המותרים, וכך גם את מספר השבויים הגרמנים 'הנאמנים' שהיה מותר לשלב בפרויקט. אם בעבר ניסו קברניטי הפרויקט לסנן יצירות ואנשים לאומנים או נאצים, עכשיו היה צריך לסנן גם קומוניסטים ואת אלו הנוטים לקומוניזם, דבר שדילל את הפרויקט ושיטח אותו. מובן שהצנזורה הקפדנית, ההולכת ומתגברת, הפכה את החינוך לדמוקרטיה לאירוני משהו, אירוניה שלא נעלמה מעיניהם של השבויים הגרמנים. כיצד אפשר לחנך לליברליזם תחת משטר שהוא במהותו דיקטטורי?

ולבסוף, מחבר הספר מערער על הנחות היסוד הבסיסיות ביותר של הפרויקט. זה, לדעתו, נועד לשפר את מעמדם הקורס של 'מדעי הרוח היישומיים' בארצות הברית יותר משנועד לחולל שינוי כבד משקל בקרב השבויים הגרמנים. בסופו של דבר, קשה לעקור באמצעות שכנוע הגיוני אמונות המושרשות אצל אנשים מבוגרים, והשאיפה לעשות כן נובעת מאידיאליזם מנותק שמקורו באשליות הומוניסטיות הרווחות במדעי הרוח. הדבר נכון במיוחד כאשר השבויים מזהים את מוריהם, בצדק, כסוהרים, ולפיכך כחלק בלתי נפרד מאויב שיש להתנגד להשפעתו המזיקה. בסקרים שנערכו בקרב השבויים התברר שגם אצל בוגרי תוכנית החינוך, עמדותיהם כלפי הנאציזם, היטלר והמציאות הפוליטית בגרמניה נותרו פחות או יותר כשהיו.

אולם כאן רובין אינו מדייק, ותוצאות הסקרים שהוא עצמו מצטט משקפות תמונה מורכבת יותר מזו המוצגת בספר. אם נסתכל היטב על תוצאות הסקרים שערך הצבא האמריקני באביב 1946 (עמ' 221–223) נגלה תערובת של עמדות 'דמוקרטיות' ו'נאציות'. מחד גיסא, 78 אחוזים מהשבויים האמינו שדמוקרטיה היא צורת השלטון העדיפה, ורק שישה אחוזים עדיין התעקשו לטעון שהגרמנים שייכים לגזע העליון. מאידך גיסא, 57 אחוזים סברו שהיהודים אשמים, ולו חלקית, באסונותיה של גרמניה, ורק שלושים אחוזים האמינו בסיפורי הזוועה על מחנות הריכוז. נתונים אלו עולים בקנה אחד עם ממצאים שעלו ממחקרים רבים (לרבות זה של מחבר ביקורת זו) על שינוי אידאולוגי מורכב, רב-סתירות ורב-פנים אצל גרמנים אחרי 1945.

טענתו של רובין — כאילו ההרס של גרמניה בהפצצות, בד בבד עם שקיעת מעמד היונקרים הפרוסים, הוביל לשחיקה במעמדה של האידאולוגיה הנאצית באוכלוסייה הגרמנית — פשטנית מדי לדעתי. היא בוודאי אינה תקפה בנוגע לשבויים, שעדיין לא חזו בתוצאות ההפצצות כשענו על הסקר. מדויק יותר לומר שהמציאות שאחרי 1945 לא אפשרה לאנשים שראו את עצמם פרגמטיים ומעשיים להיות נאצים במלוא מובן המילה. היטלר

דני אורבך

הפסיד במלחמה באופן מוחלט, ומכאן ברור שנכשל. הגיוני להסיק שהדמוקרטיה, שהוכיחה שהיא שיטת הממשל המנצחת (בוודאי עבור שבויים ששהו בארצות הברית), עדיפה עבור גרמניה. עם זאת, התנאים עדיין אפשרו להאמין במיתוסים אנטישמיים או לכפור בפשעים שביצעו גרמנים במחנות הריכוז. שינויים בתפיסות האיידאולוגיות שמתחוללים אצל בני אדם בעקבות משבר או אסון הם לעולם מורכבים ורבי-סתירות, שני צעדים קדימה, צעד אחד אחורה. מה היה מקומו של החינוך מחדש שעברו השבויים במחנות בתמונה הכוללת של התהליכים האלה? גם לדעתי, כפי שסבור רובין, הוא היה מוגבל, אלא שרובין אינו מצליח לספק הוכחה חותכת לכך. תיאור התוכנית כ'כישלון מוחלט' הוא מוגזם, לכל הפחות. באותה מידה, בנתחו את השפעת התוכנית, רובין מגזים בתליית האשמה לכישלון התוכנית באוריינטציה ההומניסטית של המחנכים, שבה הוא תולה את כשליהם המתודולוגיים. מחקריו של ג'ון דאוואר, למשל, מראים שגם אנשי מדעי החברה שעבדו עם שבויים יפנים (פרנץ בועז, מרגרט מיד ורות בנדיקט, למשל) הגיעו למסקנות בעייתיות, ולעיתים אף סטריאוטיפיות ומהותניות בנוגע לחיילים היפנים שראיינו.

מגבלה נוספת של הספר קשורה למנעד המקורות. אני כותב זאת בזהירות רבה, אך מבט על הביבליוגרפיה והערות השוליים מעלה את החשד שהמחבר אינו שולט בשפה הגרמנית. לפיכך, הוא רואה את השבויים בעיקר דרך תרגומים, סיכומים ודוחות של הרשויות האמריקניות, ובוודאי אינו יכול לעקוב אחר עמדותיהם בשנים שלאחר השחרור (מחוץ לציטוט סקר המשך אמריקני משנת 1947). הוא גם אינו מסוגל להשתמש בהיסטוריוגרפיה הגרמנית העשירה על התהליכים שעברה האוכלוסייה במערב המדינה ובמזרחה לאחר תום המלחמה. אולי מסיבה זו רובין אינו מנתח את תוכניות החינוך מחדש לשבויים גרמנים, ואת כישלונן, כנגד הרקע הרחב יותר של תוכניות הדה-נאציפיקציה בגרמניה המערבית כולה, על תוצאותיהן השנויות במחלוקת.

לסיכום, 'אקדמיה בין גדרות תיל' הוא ספר מעניין, כתוב היטב ומעמיק מבחינה מחקרית. כמו היסטוריונים טובים אחרים, רובין לא רק מספר סיפור, אלא מנסה לשים אותו בהקשר היסטורי רחב. אפשר להתווכח עם חלק מהמסקנות שלו, אולם אין ספק שהוא מרים תרומה חשובה מאוד להיסטוריוגרפיה של מלחמת העולם השנייה, של תוכניות הדה-נאציפיקציה ושל תולדות שבויי המלחמה במערכה מונומנטלית זו.